

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA JA EESTI KIRJANIKE LIIDU AJAKIRI

ELULOOD ŽANRIPIIRIDEL

Saateks elulookirjutuse teemanumbrile

MAARJA HOLLO

Käesoleva teemanumbri artiklid heidavad valgust eesti elulookirjutuse eri tahkudele, olles mõtteliseks jätkuks 2010. aastal ilmunud ajakirja *Methis* omaelulookirjutuse numbrile. Viimase sissejuhatavas artiklis selgitab koostaja ja toimetaja Leena Kurvet-Käosaar mõisteid *omaelulookirjutus*, *autobiograafia* ja *autobiograafilisus*, täpsustades, et omaelulookirjutus ei ole siiski „ingliskeelse mõiste *life writing* täpne vaste, sest viimane hõlmab peale indiviidi enese elule keskenduvate tekstipraktikate ka neid, mis keskenduvad kellegi teise elule (nt biograafia või ka historiograafia mõned vormid)” (Kurvet-Käosaar 2010: 9). Siinses saatesõnas katusmõistena kasutatav *elulookirjutus* on seega lähedasem ingliskeelsele mõistele *life writing*, sest see tähistab nii autobiograafilisi tekste (elulugusid, kvalitatiivseid intervjuusid, mälestusi, eluloolisi fakte selgitava küsimustiku vastuseid, isikukogemuse jutte ning autobiograafilisi refleksioone ja teoreetilisi arutlusi ühendavat proosat) kui ka biograafika huvivälja kuuluvaid tekste.

Siinne teemanumber kasvas välja 5.–6. mail 2016 Eesti Kirjandusmuuseumis toimunud konverentsist „Elust elulooks, eluloost kultuurilooks”. Konverents oli pühendatud eesti elulugude kogumise ja uurimise *grand old lady* Rutt Hinrikuse 70. sünnipäevale ja tema eestvõtmisel tegutseva ühenduse Eesti Elulood 20. tähtpäevale. Kahel päeval olid arutluse all elulookirjutuse ja eetika suhe, eluloolise mälu suulisus ja kirjalikkus, sündmus ja sündmusküllus elulugudes, eluloo konstrueerimine, folkloori osa elulugudes, biograafilise jutustuse identiteeti kujundav funktsioon, eluloolistes intervjuu-

des avalduvad narratiivsed mustrid ja palju muud. Silja Vuorikuru, Reet Benderi, Katre Kikase, Janika Orase, Raili Nugini ja Raili Marlingu ettekannetest valmisid käesoleva teemanumbri kaastööd, millele lisandus Aurika Meimre artikkel.

Konverentsil toimunud vestlusringis vaadati tagasi elulugude kogumise algusele 1980. aastate lõpus, vaeti kogumise ja uurimise hetkeseisu, samuti võimalikke tulevikuperspektiive.¹ Üks elulugude kogumise initsiaatoreist ja ühenduse Eesti Elulood algataja Marju Lauristin tõdes, et kogumise algusajal valitses avalikult kõneldu ning inimeste tunnete ja läbielamiste vahel sügav vastuolu, mida sai osaliselt lepitada, kutsudes inimesi üles oma lugusid kirja panema.² Mahavaikitud kogemuste kuuldavale toomise teraapiline funktsioon on paljudele oluline eluloo kirjutamise ajend ka praegu, sest eestlaste lähiminevikku jäänud traumade läbitöötamise protsess kollektiivsel tasandil kestab. Selles osalevad nii kodueestlased kui ka Teise maailmasõja ajal kodumaalt põgenenud eestlaste kogukonnad, mille liikmed tunnevad jätkuvalt vajadust oma minevikukogemuste sõnastamise järele. 2000. aastal hakkas Torontos Tartu kolledžis Tiina Kirsi eestvedamisel koos käima elulugude kirjutamise rühm, mis toimib tänaseni.³ Kirssi huvitas see, „kuidas üksikisiku mälu seostub kogukonnas jagatava, peaaegu et endastmõistetavaks peetava mälu-pärimusega” (Kirss 2002: 4). Väliseestlased on osalenud ka Eesti Kirjandusmuuseumi korraldatud eluloovõistlustel. 2017. aasta algul lõppenud eluloovõistlusele „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus” laekunud 193 kaastöö autorite hulgas on maailma eri paigus elavaid eestlasi. Võistlusele saadetud elulugudest valdava osa temaatilises fookuses on Teine maailmasõda ja selle järelmõjud. Ent ka okupatsiooniajale tagasi vaatavaid (oma)eluloolisi raamatuid ilmub rohkesti, ka nendelt autoritelt, kes olid tol ajal lapsed, kuid said täiskasvanuks iseseisvas Eestis.⁴

Raamatuna ilmunud elulugude, mälestuste, autobiograafiliste romaanide ja biograafiate jõuline esiletõus andis endast märku 2000. aastate lõpus, kui elulookirjandus osutus lugejate seas ilukirjandusest populaarsemaks, Leena Kurvet-Käosaare ja Rutt Hinrikuse hinnangul oli murranguaasta 2008 (Kurvet-Käosaar, Hinrikus 2013: 99). Elulookirjutuse liikumist kirjanduskultuuri perifeeriast selle keskmesse kui üht 2000. aastatele iseloomulikku joont on seostatud mälu kultuuri tunnustusliku liiniga ehk sooviga „taastada ja nähtavaks teha nõukogude perioodil vaikuse- ja unustuse müüri taha kängitsetud mälu” (Kurvet-Käosaar, Hinrikus 2013: 106). Tunnistuskirjanduse kõige olulisema teosena esile tõstetud Jaan Krossi mälestusteraamatut „Kallid kaas-

¹ Vestlusringi kajastas ajaleht Sirp 10. VI 2016 pealkirja all „Protest tuleviku vastu”.

² Eesti Kirjandusmuuseumi ja ühenduse Eesti Elulood korraldatud eluloovõistluste põhjal on ilmunud kümme elulugude kogumikku: „Naised kõnelevad” (1997), „Kured läinud, kurjad ilmad” (1997), „Me tulime tagasi” (1999), „Eesti rahva elulood” I, II (2000) ja III (2003), „Võimas ja sünge Patarei. Mälestused Patarei vanglast 1924–1990” (2007), „Sõja ajal kasvanud tüdrukud. Eesti naiste mälestused Saksa okupatsioonist” (2006), „Sõjas kasvanud poisid. Eesti meeste mälestused sõjast ja Saksa okupatsioonist” (2011) ning „Mina, õpetaja. Valik eesti õpetajate mälestusi elust ja koolist 1940–2010” (2015). Käesoleval aastal on ilmumas üheteistkümmes kogumik, mis koondab viimase eluloovõistluse „Eesti Vabariik 100. Minu elu ja armastus” parimaid kaastöid.

³ Eluloorühma liikmete kirjutistest on ilmunud kuus omaelulooliste tekstide kogumikku pealkirjaga „Mälutunglad” (2002, 2003, 2004, 2008, 2011, 2013), neist viimane inglise keeles.

⁴ Nt käesoleval aastal on ilmunud 1979. aastal sündinud Erni Kase autobiograafiline romaan „Leikude” ja samal aastal sündinud Jaak Urmeti Lasnamäel elatud aastatele pühendatud mälestused „Linn linnas. Minu raamat Lasnamäest”.

teelised" (I 2003, II 2008) on Kurvet-Käosaar ja Hinrikus tõlgendanud avaliku pöördumisena „kaasteeliste, saatusekaaslaste, mingis mõttes ka kogu eesti rahva poole" (Kurvet-Käosaar, Hinrikus 2013: 107), sest autor ei kõnele siin üksnes omaenda kogemustest, vaid vahendab ka paljude saatusekaaslaste ning eluteel kohatud ja mällu sööbinud inimeste häält. Aina enam on maha vaikitud mälu nähtavaks tegemise protsessis hakanud kaasa rääkima üksikisikud, kes on valmis kannatused avalikkuse ette tooma. Eneken Laanese väitel hakati Eestis nende mäletamiseks traumasõnavara kasutama alles 2000. aastate keskel eeskätt seoses Imbi Paju filmiga „Tõrjutud mälestused" (2005), millest alates on trauma vaatepunkt stalinistlike repressioonide käsitlemisel kunstilistes mälu-meediumides saanud domineerivaks (Laanes 2017: 251).

Eestikeelse elulookirjutuse traditsioon ulatub XVIII sajandisse, mil Saksamaalt jõudis meie maile hernhuutlik liikumine. Hernhuutliku misjonitöö oluline osa oli käsikirjaliste usutekstide, aga ka koguduse liikmete elulugude (ümber)kirjutamine ning levitamine. Hernhuutlikud elulookirjeldused kuulusid ametliku usulise kirjanduse hulka ja moodustasid „ühe tähtsama osa vennastekoguduse kirjandusharrastuste süsteemis" (Põldmäe 1938: 385), nende kirjutamine oli eestlastest kirjaoskajatele koguduse liikmetele pooleldi kohustuslik ülesanne. Ehkki elulugude kirjapaneku peamiseks eesmärgiks oli teha äratustööd ja kirjutada tuli teatud kindlate mallide järgi, on eestlaste kirja pandud elulugudes Rudolf Põldmäe arvates siiski „tunda ka isikliku loomingu hõngu, elava inimese mõtte- ja tundepingutust, mis annab neile individuaalset ja intiimset värvingut" (Põldmäe 1938: 393). Mitmete eestlaste elulood ilmusid saksa keelde tõlgituna usuteaduslikus ajakirjas Evangelische Blätter, mõned neist ka hiljem Saksamaa ajakirjades (Põldmäe 1938: 393). Kõige silmapaistvamaks hernhuutlikuks kirjameheks ja ühtlasi autobiograafiks kujunes Tartus elanud Aleksander Raudjal⁵ (Põldmäe 2011: 221).

Olulist täiendust uurimustele eesti elulookirjutuse algusaegadest pakub **Katre Kikase** artikkel „Rahvaluule kogujate elulood Jakob Hurda rahvaluulekogus". XIX sajandi lõpus alguse saanud rahvaluulekogumise aktsiooni käigus jõudsid koos eestlaste pärimusega arhiividesse ka kogujate endi elude jäädvustused. On huvitav, et ehkki Hurt palus igal kogujal vastata vaid seitsmele küsimusele (nimi, sünniaeg ja -koht, elukutse, haridus, kogumispirkond, tähtsamad pärimuse kandjad ja lõpuks muu koguja meelest tähelepanuväärne info), määratlesid paljud kogujad oma kirjutist just eluloona. Kõige kaasa haaravamaks neist peab Kikas Paulus Paurmanni 30-leheküljelist elulugu. Selle võib asetada ühte ritta teiste XIX sajandi lõpust või XX sajandi algusest pärit talupoja-autobiograafiatega, millest Rutt Hinrikus on esile tõstnud Jaan Kuldkepi ja Märt Miti eluloo käsikirjad: mõlemad esindavad krooniku vaatepunkti, andes „autori elu ja võitluste kõrval palju ruumi ülevaatele ajastust, oludest, ümbrusest, elulaadist ja kommetest (kool, kohtusüsteem, teoorjus jne)" (Hinrikus 2010: 30).

Vennastekogudusse kuulunud eesti talupoegade saksa keelde tõlgitud elulugude kõrval ei saa eesti elulookirjutusest ülevaadet tehes mööda minna baltisakslaste elulookirjutuse kultuurist. Baltisaksa elulugudest kui uurimisallikatest annab põhjaliku ülevaate **Reet Benderi** artikkel „Mõnda baltisaksa elulugudest ja mis seal sees leida võib". Bender iseloomustab baltisaksa elu-

⁵ Raudjali elulugu ilmus saksa keeles aastal 1858 hernhuutlaste ajakirjas Nachrichten aus der Brüdergemeinde ja hiljem ka ülevaate teose „Livland im 18. Jahrhundert" (1876) lisana.

lookirjutust ja seda koondavaid arhiive, tõlkeid eesti keelde, elulookirjutuse uurimisseisu ning tekste, lähtudes Riias elanud arhitekti Otto Pirangi 1947. aastal loodud kaardimängust „Heimatquartett” („Kodumaa kvartett”). See mäng on omalaadne kokkuvõte baltisaksa elulookirjutuses avanevast maailmast, baltisakslaste mälu paikadest, mis hõlmavad vappe, ehitisi, kohti, kombeid, toite, jooke, esemeid ning tähtsamaid ajaloolisi sündmusi ja isikuid (väejuhid) kollektiivses mälus. Kesksena tõusevad esile ajaloolised sündmused ehk saatusepöörded: Liivimaa koloniseerimine, ümberasumine, põgenemine ja väljarändamine. Bender vaatleb oma artiklis lähemalt seda, kuidas meenutavad baltisakslased aastaid 1918–1921, keskendudes neis kajastuvatele kõnekatele argielu detailidele ja seikadele.

Nagu eelnevalt osutatud, on elulookirjutuse mõistel (*life writing*) lai tähendusväli: sellega on tähistatud elu tekstuaalse kujutamise mitmesuguseid vorme, nagu autobiograafiad, päevikud, kirjad, tunnistused, suulised elulood, erinevad dokumendid, aga ka biograafiad (vt Kurvet-Käosaar 2010: 9). Biograafia kui žanri peamiseks eesmärgiks on luua „elav pilt huvitavast isikust, kelle elu läheb korda” (Backscheider 2001: xviii), teisisõnu isikust, kelle elu tajutakse mingis kultuuris teatud ajahetkel erandliku ja tähenduslikuna.⁶ Eesti, aga ka Soome kultuuris on üheks selliseks isikuks Soomes sündinud, kuid Oskar Kallasega abiellunud ning aastail 1903–1918 ja 1934–1944 Eestis elanud kirjanik Aino Kallas. Käesoleval aastal ilmunud biograafia „Aino Kallas. Maailma südames” autor **Silja Vuorikuru** lahkab artiklis „Lõpuni elamatu elu. Aino Kallase biograafia” kaht selles eluloos esiplaanil olevat teemat: esiteks seda, mille poolest erinevad Kallase Soomes ja Eestis loodud kirjanduskujud ning mis on kummagi kujunemist mõjutanud, teiseks ja põgusamalt kirjaniku huvi kaasaja ühiskonna kitsaskohtade vastu (segregatsioon, pagulus).

Biograafikaga seotud küsimusi vaeb ka **Janika Oras** artiklis „Laulik jutustab laulikust. Marie Sepa elulooesitused suulise ja kirjaliku kultuuri piiril”. Oras portreeterib Viljandimaalt pärit rahvaluulekogujat Marie Seppa (1862–1943), kes pani kirja kohalikus kogukonnas silmapaistva isiku, laulja ja ämmaemandana tegutsenud Mari Pärtensi (1832–1919) eluloo. Oras tõlgendab seda kui rahvaliku elulookirjutuse üht näidet. Orast huvitab küsimus, kuidas Marie oma kunagisest kaasesitajast jutustades temaga suhestub, luues biograafilise protsessi käigus omaenda identiteeti. Mariest järele jäänud eluloolised tekstid jagab Oras kaheks: etteantud küsimustikust lähtunud autobiograafia ning „väiksed lood” ehk muistendid, pajatused ja isikukogemuse jutud Mari Pärtensist.

Kolmas artikkel, mis käsitleb biograafika problemaatikat, on **Aurika Meimre** „Kriitik Peeter Pilski eluloome strateegiad”. Artikli fookuses on omal ajal tuntud kirjandus- ja teatrikriitik Peeter (Pjotr) Pilski, kes elas aastail 1922–1927 Eestis. Ehkki Pilskit võib Boriss Tomaševski mõistet kasutades pidada „biograafiaga inimeseks”, osutub tema elukäigu uurimine komplitseeritud, ent põnevaks ülesandeks, kuna kriitik varjas isikliku elu fakte ja muutis neid pidevalt. Nagu teised vene hõbeajastu kultuuritegelased, kujundas ka Pilski teadlikult oma kuvandit kriitikuna. Tema avalikkusele suunatud elu-

⁶ Maalehe raamatusarja „Eestile elatud elud” tutvustuses on sarja koondatud (oma)-elulooliste tekstide valikukriteeriumi põhjendamisel rõhutatud ka nende väärtust rahvustunnet tugevdavate tekstidena: „Need on elud, mis on elatud just meile. Need on elud, mis haaravad teisi kaasa elama. Need on Eestile elatud elud.” (Eestile... 2017)

loome iseloomulikeks komponentideks olid teatraalsus ja mängulisus (järgides ideaali olla huvitav ja tark inimene), mille juurde kuulusid eri rollide täitmine, arvukate pseudonüümide kasutamine ja mäng loomingulises suhtluses.

Vuorikuru, Orase ja Meimre artiklite kõrval kuulub biograafika valdkonda käesoleva teemanumbri allikapublikatsioon. Selle saatesõnas valgustab **Kristi Metste** hiljuti Betti Alveri mustandmaterjalide hulgast leitud märkmete tausta, paigutades need tema elust teada olevate faktide konteksti. Alver teatavasti esitati 1988. aastal Nobeli kirjandusauhinna kandidaadiks ja Metste arvates pani ta need märkmed paberile võimaliku auhinnakõne jaoks. Eriliselt väärtuslikuks biograafiliseks allikaks teeb märkmed asjaolu, et tänu täpsetele dateeringutele on lugejal võimalik jälgida luuletaja mõttearenduste geneesi ning teatud temaatiliste sõlmpunktide ja kinnismotiivide esilekerkimist. Alver ilmub lugeja ette vahetumalt kui luules, ent korduvad tuttavad motiivid ja teemad: looja vabadus kui loomise absoluutne eeldus, kannatuste ja loomise olemuslik suhe („Luule algab sealt, kus elava inimhääle saab valu”, luuletaja kui murelaulik), usu tähendus looja jaoks (usk hingeimedesse ja võimatusse) ning protest Looduse ettemääratuse vastu. Sellisena on Alveri teostatamata jäänud sõnavõtt loetav tema poetilise kreedona ja ühtlasi tunnistusena tulevastele lugejapõlvkondadele.

Elulookirjutuse mõiste alla liigituvad ka suulised elulood ja kvalitatiivsed intervjuud. **Raili Nugini** artikkel „Elulood ja põlvkondlikud mustrid” põhineb kümne aasta jooksul tehtud temaatilistel süvaintervjuudel kokku 47 inimesega, kes on sündinud aastatel 1970–1978. Artikli autor otsib vastust küsimusele, millise rolli omistavad intervjuueeritavad oma elukäigu kujundamisest jutustades iseendale ja millise rolli ühiskondlikele muudatustele. Artikli valimisse on kaasatud dominantsed jutustused, mis kajastuvad peavoolumeedias ning mille autoritel on sümboolne, kultuuriline ja sotsiaalne kapital nende tegutsemisväljadel. Nugin toob informantide lugude põhjal välja teatud narratiivsed mustrid ning nende põhjused. 1970. aastatel sündinud informandid ei pidanud saavutatud edu põhjuseks niivõrd omaenda isiksuseomadusi, kuivõrd õnnelike võimaluste ärakasutamist kiiresti muutuvajal ajal.

Elulookirjutuse piirjuhtumitega, kus kohtuvad autori kogemusi vahendav ehk autobiograafiline ja teoreetiline diskursus, tegeleb **Raili Marling** artiklis „Autoteooria võimalused teooria ja omaeluloolisuse vahel”. Marling analüüsib võrdlevalt kaht teost: ameerika kirjaniku Maggie Nelsoni „Argonaute” (2015) ja Maarja Kangro „Klaaslast” (2016). Mõlemas teoses on kesksel kohal mõtisklused viljakuse ja emaduse üle, ent kui Nelsonit huvitab soolisuse ja identiteedi vahekord, siis Kangrot emadus kui traumaatiline kogemus, kuna emaks olemine jääb tema romaani peategelase jaoks traagiliselt lühikeseks. Neid teoseid ühendab ka teooria roll isiklike kogemuste üle mõtisklemisel. Marlingu sõnul kontrollib Nelson oma kogemuste kaudu teooriat, näidates selle mittekehtivust, Kangro peategelane seevastu arutleb selle üle, kuidas oma kogemusi kõige adekvaatsemalt ja arusaadavamalt edasi anda.

Lisaks seitsmele artiklile ja arhiiviallika tutvustusele leiab lugeja teemanumbri kaks arvustust: Sirje Olesk kirjutab Silja Vuorikuru värskest Aino Kallase biograafiast ja Joosep Susi Aare Pilve luulekogust „Kui vihm saab läbi”. Veel intervjuuerib Johanna Ross septembris 60. sünnipäeva tähistavat kirjandusteadlast **Tiina Kirssi**. Kirjanduse uurimise kõrval on Kirss tege lenud pühendunult väliseestlaste elulugude kogumise ja avaldamisega ning

eestlaste elulugude tutvustamisega ingliskeelsele lugejaskonnale.⁷ Ent sama oluline on olnud tema töö elulugude ja mälestuste tõlgendajana. Rohkem kui kümne aasta taguses vestluses Rutt Hinrikusega on Kirss sõnastanud kaks suunda elulugude uurimises: esiteks pöördumine eestikeelse mälupärimuse allikate ja traditsioonide poole ning teiseks Eesti Kirjandusmuuseumisse kogutud eluloolise materjali ehk eesti „mälupanga”⁸ mõrade ja aukude kaardistamine (Hinrikus, Kirss 2006: 420). Intervjuus Rossile ütleb Kirss, et uurijana huvitab teda elulugude poeetika, aga ka see, mida mäletatakse ja kes tahab rääkida. Kirsi eluloooteemaliste artiklite kobara iseloomulikuks jooneks ongi keskendumine millegi poolest erandliku elusaatusega inimeste elulugudele, mida käsitledes saavad osaliselt nähtavaks nii eelnimetatud mõrad ja lüngad kui ka nende võimalikud põhjused. Intervjuus Rossile tulevad jutuks ka Kirsi kaks teist uurimisvaldkonda – soouurimus ja kirjandus –, sealhulgas kirjanduse võimalused kujutada kannatusi ja valu.

Käesoleva teemanumbri kaastööd viivad lugeja elulookirjutuse žanriliselt ja temaatiliselt mitmekesisele maastikule, tutvustades ühtlasi elulookirjutuse uurimise teoreetilisi väljakutseid ja võimalikke tulevikusuundi. Elulookirjutuse uurimise ühe juhtiva ajakirja *a/b: Auto/Biography Studies* viimase, elulookirjutuse uuringute võimalikke arengusuundi kaardistava erinumbri toimetajad leiavad, et sel sajandil peavad antud valdkonna uurijad „pöörduma žanride poole, mis lubavad meil jutustada meie eludest uudsel viisil ja võib-olla muuta neid võtteid, kuidas me mõistame või isegi konstrueerime mina” (Hipchen, Chansky 2017: 146). Sellistest žanridest toovad nad esile tunnistuse, millel on oluline tähendus just praegusel poliitiliselt rahutul ajal. Ameerika näitel väidab Leigh Gilmore, et tunnistusele tähelepanu pöörates võime näha, kuidas minevikus toimunud (ülekohtused) sündmused kajastuvad praegustes kogemustes ja nende tunnistamises (Gilmore 2017: 307). Eesti kirjanduskultuuris võib leida oma elust jutustamise uudseid viise sellistest (auto)biograafilistest tekstidest, mis asuvad eri žanride piiridel, neid ühtlasi küsimuse alla seades. Loodetavasti sisaldavad ka käesoleva teemanumbri artiklid vastustest rohkem küsimusi, pannes elulookirjutusega seonduvate teemade üle edasi mõtlema ja uusi küsimusi esitama.

Teemanumbri „Elulood žanripiiridel” koostamist toetas institutsionaalne uurimisprojekt IUT22-2 „Kirjanduse formaalsed ja informaalsed võrgustikud kultuuriloo allikate põhjal” ning Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus).

---

⁷ Kirss on kogumiku „She who remembers survives. Interpreting Estonian Women’s post-soviet Life Stories” (2004) üks toimetajaist, samuti kogumiku „Estonian Life Stories” (2009) toimetaja. Koos Rutt Hinrikusega on valminud käsiraamat „Elust elulooks. Kuidas kirjutada elulugu – näiteid ja näpunäiteid” (2010).

⁸ Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis on praegu hoiul umbes 3000 elulugu. Elulugusid ja mälestusi on kogunud ka Eesti Rahva Muuseum ja mitmed teised institutsioonid, sealhulgas kohalikud muuseumid.

Kirjandus

- Backscheider, Paula R. 2001. *Reflections on Biography*. Oxford: Oxford University Press.
- Eestile elatud elud 2017. <http://raamatud.maaleht.delfi.ee/> (29. VIII 2017).
- Gilmore, Leigh 2017. Testimony. – *a/b: Auto/Biography Studies*, kd 32, nr 2, lk 307–309.
- Hinrikus, Rutt 2010. Eesti autobiograafilise kirjutuse kujunemisest 18. sajandist Teise maailmasõjani. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 5/6, lk 20–37.
- Hinrikus, Rutt, Kirss, Tiina 2006. Mälu narratiivi ämblikuvõrgus. – *Võim & Kultuur* 2. Koost Mare Kõiva. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, lk 419–452.
- Hipschen, Emily, Chansky, Ricia Anne 2017. Looking Forward: The Futures of Auto/Biography Studies. – *a/b: Auto/Biography Studies*, kd 32, nr 2, lk 139–157.
- Kirss, Tiina 2002. Sissejuhatuseks. – *Mälutunglad*. Koost T. Kirss. Toronto: lk 3–6.
- Kurvet-Käosaar, Leena 2010. Mõistete rägastikus: autobiograafiast omaelulookirjutuseni. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 5/6, lk 7–19.
- Kurvet-Käosaar, Leena, Hinrikus, Rutt 2013. Omaelulookirjutus taas-iseseisvumisest nullindateni. – Methis. *Studia humaniora Estonica*, nr 11, lk 97–115.
- Laanes, Eneken 2017. Trauma keelde tõlgitud. Kultuurideülesed mäluvormid eesti laagri- ja küüditamismälestustes. – *Keel ja Kirjandus*, nr 4, lk 241–257.
- Põldmäe, Rudolf 1938. Hernhuutlikud elulookirjeldused. – *Eesti Kirjandus*, nr 9, lk 385–403.
- Põldmäe, Rudolf 2011. *Vennastekoguduse kirjandus*. (Eesti mõttelugu 101.) Tartu: Ilmamaa.